

JUHA-PEKKA RAESTE & HANNU SOKALA

DE 50
GEVAARLIJKSTE
BEDRIJVEN TER
WERELD

VOORWOORD

De toekomst komt onvermijdelijk.

De toekomst wordt niet langer gevormd door democratische krachten, goedwillende heersers of kwaadwillende dictators, op basis van keuzes die zij in alle vrijheid hebben gemaakt. In de nieuwe wereld ontstaat de toekomst in het ritme van een andersoortige logica en andersoortige beslissingen.

Voorheen was het zo dat het particuliere winstoogmerk, in combinatie met het marktmechanisme, tot een steeds efficiëntere productie en een steeds flexibelere economie leidde. Met name in de westerse landen garandeerde de democratie dat bijna alle burgers van het land in meer of mindere mate van de vruchten van deze ontwikkeling konden genieten.

Doordat kapitaal vrijelijk van het ene werelddeel naar het andere vloeit, en als gevolg van de steeds snellere veranderingen die het internet met zich meebrengt, is er een nieuwe wereld ontstaan. In deze wereld wordt de toekomst gevormd aan de hand van de zakelijke logica en het vernuft van de grootste particuliere ondernemingen ter wereld en hun eigenaren. Het resultaat kan goed of slecht zijn – waarschijnlijk een combinatie van die twee – maar één ding is zeker: de toekomst wordt niet bepaald door middel van verkiezingen, conferenties tussen regeringsleiders, parlementszittingen of internationale samenwerkingsfora, maar in de productontwikkelingslaboratoria en hoekkantoren van multinationale ondernemingen.

De laatste keer dat de wereld zich in een soortgelijke situatie bevond was vierhonderd jaar geleden. Destijds kon de Engelse Oost-Indische handelscompagnie, The East India Company (EIC), in het kielzog van het Britse imperium profiteren van de nieuwe handelscontacten tussen Europa en het oosten. In haar hoogtijdagen regeerde de EIC, die ook handelde in slaven en verdovende middelen, over een groot deel van zuidelijk Azië alsof het haar eigendom was. Een andere onderneming die de wereldeconomie bestuurde was de Nederlandse Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC). Door Azië en Afrika te plunderen vergaarde de onderneming zoveel kapitaal dat haar nettovermogen omgerekend naar nu op een duizelingwekkende 7.900 miljard dollar wordt geschat (Visual Capitalist).

De handelscompagnieën werden vanuit hoofdkantoren in Europa geleid, en naast hun zakelijke activiteiten fungeerden ze ook als overheidsinstanties. De compagnieën waren naamloze vennootschappen en hadden hun eigen legers, ze brachten hun eigen geld in circulatie en hieven belastingen. De EIC had in het jaar 1800 een leger van zo'n 200.000 man – twee keer zo groot als het officiële Britse leger. Uiteindelijk struikelden de handelscompagnieën over hun eigen grootheidswaanzin, maar hun heerschappij duurde lang: de VOC was tweehonderd jaar actief, tot en met 1799, en de EIC zelfs nog vijftig jaar langer, tot en met 1858.

De handelscompagnieën waren bij het uitoefenen van hun macht volkomen gewetenloos, en het handelen van de huidige multinationals kan dan ook niet zomaar daarmee vergeleken worden. Maar de manier waarop economische macht zich momenteel concentreert vertoont wel veel overeenkomsten; multinationals zijn machtiger dan natiestaten, en politici hebben geen effectieve middelen ontwikkeld om ze te reguleren.

De Zwitserse krant *Tages-Anzeiger* vroeg in september 2007 aan de voormalige voorzitter van de centrale bank van de Verenigde Staten, Alan Greenspan, welke presidentskandidaat hij steunde bij de komende verkiezingen. Zijn antwoord was veelzeggend: ‘We bof-

fen, want dankzij de globalisatie is de politieke besluitvorming in de vs grotendeels vervangen door de mondiale marktwerking. Als we de nationale veiligheid buiten beschouwing laten, is de naam van de volgende president niet van al te groot belang. De wereld wordt beheerst door de marktwerking.’ (Zie ook Tooze 2018: *Crashed. How a Decade of Financial Crises Changed the World.*)

Wat is die mondiale marktwerking waar Greenspan het over heeft? Wie regeert de wereld? Het antwoord: multinationale ondernemingen. In dit boek worden vijftig ondernemingen voorgesteld die een groot deel van de mondiale marktwerking bepalen. Er zitten namen tussen die iedereen kent, zoals Amazon, Facebook en IKEA. Andere namen zijn weer minder bekend, zoals Koch Industries, Tencent of Cargill. Eén eigenschap hebben ze echter gemeen: zij bepalen in wat voor wereld we morgen leven. Voordat we de lijst met ondernemingen presenteren, bespreken we de grootste problemen waarmee de groei van hun macht gepaard gaat. Aan het eind van het boek stellen we de vraag of er nog iets aan de situatie gedaan kan worden.

Een aantal ondernemingen staat op onze lijst vanwege de ernstige overtredingen en blunders die ze steeds weer begaan; handelingen in het verleden vormen vaak een indicatie van hun handelingen in de toekomst. Sommige bedrijven staan op de lijst omdat ze alles en iedereen om ze heen angstaanjagender, gieriger of ongeduldiger maken. Andere ondernemingen worden genoemd omdat ze door een samenloop van uiteenlopende omstandigheden sneller en groter gegroeid zijn dan voor ons allemaal goed is.

De focus van het boek ligt niet op belastingontduiking of criminele activiteiten. We zijn vooral geïnteresseerd in de gevaren en risico's waarmee legale ondernemingsactiviteiten gepaard gaan terwijl ze de economie draaiende houden. Daarover wordt op de economiepagina's van kranten en tijdschriften meestal niet geschreven, en er worden geen sensationele tv-documentaires over gemaakt. Toch kunnen we onze ogen niet sluiten voor de handel en wandel van bijvoorbeeld megabanken. We zijn inmiddels zo vaak geconfron-

teerd met grenzen die worden opgerekt, en met ronduit illegale activiteiten van de grote banken, dat het onderdeel lijkt te vormen van hun ondernemingsplannen.

We hebben geleerd heel veel van ondernemingen te pikken. Maar de frequentie waarmee ze onbedoelde blunders begaan, opzettelijk aanrommelen en bepaalde regels breken, doet je afvragen of we niet wat te veel van ze dulden. Tussen multinationals en naties is een afschrikkingsevenwicht ontstaan: de macht die grote ondernemingen hebben verworven in de hoedanigheid van werkgevers en investeerders – die flexibel tussen verschillende landen heen en weer bewegen – is zo groot dat overheden deze ondernemingen en hun hoogste leidinggevenden steeds vaker naar de mond moeten praten.

Financieel verslaggevers, en ook economen, richten zich vooral op het bestuderen van het succes van ondernemingen, oftewel van hun onderlinge concurrentievermogen. Ze vragen niet wat voor schade of welk gevaar er gepaard gaat met de interventielogica en activiteiten van afzonderlijke ondernemingen. Toch is er in dit boek geen sprake van een verdeling van bedrijven in goed en slecht, in enerzijds bedrijven waar slechte mensen de leiding hebben, en anderzijds bedrijven die door goede mensen worden geleid. Het is eerder zo dat in veel branches de vrije mededinging, gecombineerd met de ontwikkelingen in de informatietechnologie en een politiek die zich naar het grote geld voegt, ertoe geleid heeft dat de macht van sommige ondernemingen te groot is geworden.

Economische berichtgeving houdt vaak de productie- en werkgelegenheidsstatistieken van verschillende landen in de gaten. In de nieuwe wereld zou men de interventielogica en activiteiten van ondernemingen beter ook op een andere manier kunnen analyseren dan alleen tijdens de dagelijkse journaaluitzendingen of door middel van brokjes informatie ten behoeve van investeerders. Google en Tencent hebben zoveel macht dat de media er goed aan zouden doen een eigen Google- en Tencent-correspondent aan te stellen, naast de traditionele buitenlandcorrespondenten.

Het vermogen dat door investeringsmaatschappij Blackstone namens beleggers wordt beheerd is bijvoorbeeld meer dan honderd keer zo groot als het budget van Finland. Als het bedrijf zijn aandelen Microsoft zou verkopen en de opbrengst daarvan gelijkmatig zou verdelen onder de Finse bevolking, zou iedere Fin ongeveer 400.000 euro op zijn rekening bijgeschreven krijgen. Ook in Italië zou er genoeg geld zijn om iedere burger ongeveer 40.000 euro te geven.

Digitale transformatie, de verspreiding van kunstmatige intelligentie en de platformeconomie, de verslaving van mensen aan diensten, de groeiende vermogenskloof en de traagheid waarmee het politieke systeem reageert op veranderingen: dit zijn dingen waarover iedereen het heeft maar waar niemand makkelijk grip op krijgt. We hopen dat we, door de afzonderlijke ondernemingen onder de loep te nemen, de lezer een nieuwe manier kunnen verschaffen om het heden en de toekomst te doorgronden.

De door het coronavirus veroorzaakte pandemie heeft de economie vanuit veel verschillende richtingen getroffen. Toch behandelt COVID-19 niet alle ondernemingen op dezelfde manier. Terwijl vliegmaatschappijen en de reisindustrie zich in een crisis bevinden, weten andere bedrijven ronduit te profiteren van de situatie. De IT-reuzen, te beginnen met Facebook, Google en Apple, hebben geprofiteerd van het feit dat mensen meer dan voorheen thuiswerken en meer dan voorheen gebruikmaken van hun mobiele telefoons en computers.

De algemene gedeelten van dit boek leggen hier en daar de nadruk op de Verenigde Staten. Concentratie van ondernemingsactiviteiten en opeenhoping van marktmacht in de handen van slechts een paar bedrijven heeft in de vs sneller plaatsgevonden dan in Europa, en de autoriteiten aldaar zijn eerder geconfronteerd met de negatieve gevolgen daarvan dan hun collega's in Europa. Ook bestaat er over de situatie in Noord-Amerika meer materiaal – verzameld en geopenbaard door kritische, ter zake kundige niet-gouvernementele orga-

nisaties (NGO's) – dan over Europa, waar rapportages en onderzoeken zelden heel Europa, of zelfs maar de hele EU omvatten. De situatie in de VS biedt ook een model voor Europa dat aangeeft wat er gebeurt als er niet op tijd in de ontwikkelingen wordt ingegrepen.

Hoe hebben we de vijftig gevaarlijkste ondernemingen gekozen? Waar is de lijst van bedrijven op gebaseerd? Het korte antwoord: nergens op.

Bij veel keuzes kun je terecht vragen waarom we Visa kozen en niet Mastercard, McKinsey en niet Accenture. Waarom staat Chevron op de lijst, maar Shell niet? Waarom BlackRock wel maar Vanguard niet? Enzovoort.

We zijn journalisten en hebben in die hoedanigheid onze keuzes gemaakt – niet in die van onderzoekers, consultants of beleggingsanalisten. We hebben de ondernemingen meegenomen die de meeste indruk op ons hebben gemaakt. Voor veel branches hebben we één bedrijf gekozen dat de hele branche mag vertegenwoordigen als het gaat om de activiteiten en wetmatigheden – en om de gevaren. Mensen die geïnteresseerd zijn in aandelen kunnen het boek ook als beleggingsgids gebruiken; onze lijst omvat waarschijnlijk heel wat ondernemingen die er via hun positie en optreden voor zorgen dat ze ook in de toekomst populair zullen zijn bij beleggers.

Het ontrafelen van het DNA van het succes van megaondernemingen staat in veel hoofdstukken centraal. Hoe gevaarlijk de geselecteerde ondernemingen zijn wordt door drie criteria bepaald: de bedreiging voor het milieu, een functionerende markteconomie en de democratie.

Als het gaat om de groei van de macht van ondernemingen springen vijf thema's in het oog:

1. De waardestijging van IT-bedrijven en de groei van hun macht sinds 2008.

2. De grotere macht om de prijzen te dicteren die daaruit voortvloeit.
3. Bedrijfsovernames door de IT-reuzen en het vermogen de concurrenten te vernietigen.
4. Het belang van realtime informatie en van het bezitten van klan-
dizie.
5. Het algoritme van de verslaving: het vermogen van ondernemingen om via informatie en uiteenlopende trucjes onze afhankelijkheid van hun producten te sturen.

Deze thema's kunnen in één zin worden samengevat: een verbond van kunstmatige intelligentie en kapitaal bepaalt onze toekomst.

Het laatste deel van het boek concentreert zich op de wedstrijd tussen China en de vs om de wereldmacht. In deze strijd gaat het om niet minder dan de toekomst van de democratie, mensenrechten, de vrijheid van meningsuiting en de rechtstaat. Om die wedstrijd te kunnen winnen, dienen democratieën een model te vinden waarmee de welvaart die technologie met zich meebrengt eerlijker over de bevolking verdeeld kan worden dan het Chinese model dat doet.

De auteurs hebben meer dan dertig jaar ervaring als financieel journalist. Juha-Pekka Raeste heeft als financieel redacteur bij de grootste krant van Finland gewerkt, *Helsingin Sanomat*, als leidinggevende van de wekelijkse bijlage *Nyt*, en als drijvende kracht achter zakentijdschrift *Taloussanomat*. Hannu Sokala heeft als financieel redacteur bij *Helsingin Sanomat* gewerkt, als leidinggevende van zijn eigen bedrijf en als onderzoeksjournalist bij *Yleisradio*, de Finse publieke omroep.

We gingen op zoek naar een boek dat uiteenzette hoe een stuk of twintig multinationale concerns de grondslagen van de democratie uitdagen, instituties aan het wankelen brengen en doorslaggevend zijn in kwesties betreffende het milieu. Naar een boek waarin de mondiale economie en toekomstige uitdagingen vanuit het stand-

punt van afzonderlijke ondernemingen werd bekeken – omdat alles wat belangrijk is vandaag de dag daar plaatsheeft.

Toen we een dergelijk werk nergens konden vinden, besloten we het zelf te schrijven. We bedanken het Suomen Kulttuurirahasto [Fins Cultureel Fonds] en de Otavan Kirjasäätiö [Boekenstichting van Uitgeverij Otava]; de door hen verstrekte beurzen hebben het project zeer geholpen. Riina Nygrén was verantwoordelijk voor het controleren van de feiten.

Januari 2022

Juha-Pekka Raeste en Hannu Sokala

INLEIDING

I

Het gebeurde sneller dan wie dan ook had kunnen voorzien.

Grote ondernemingen werden echte reuzen; men verbaasde zich elke dag opnieuw over hun omvang en de snelheid waarmee ze groeiden. De beurswaarde van Apple overschreed in de zomer van 2018 de grens van 1 biljoen dollar, oftewel 1 miljoen miljoen dollar; het deed dat als eerste bedrijf in de geschiedenis, en eigenlijk kon niemand nog langer bevatten hoe significant de onderneming was geworden.

Ware het niet dat de beurswaarde van Apple twee jaar later al door de grens van 2 biljoen dollar brak. De enige andere onderneming die die grens heeft overschreden is Aramco, dat de gigantische oliereserves van Saudi-Arabië bezit en waarvan de beurswaarde in december 2019 heel even over de magische grens ging. In juni 2021 voegde het Amerikaanse Microsoft zich bij de club van 2 biljoen. En in januari 2022 werd opnieuw geschiedenis geschreven: de marktwaarde van Apple overschreed de grens van 3 biljoen dollar.

Soms blijkt uit losstaande verhalen hoe groot de verandering is. Persbureau Bloomberg berichtte op 31 juli 2018 dat Jeff Bezos – de oprichter van het Amerikaanse e-commercebedrijf Amazon en destijds de rijkste man ter wereld – zijn ouders Jackie en Mike Bezos er in 1995 toe had verleid 245.573 dollar te investeren in de onderneming van hun zoon. ‘Ik wil dat jullie beseffen hoe risicovol dit is,’

had hij tegen zijn ouders gezegd, ‘want ik wil bij het diner op Thanksgiving kunnen aanschuiven zonder dat jullie boos op mij zullen zijn.’

Die oorspronkelijke investering van een kwart miljoen dollar had volgens Bloomberg in de zomer van 2018 maar liefst 30 miljard dollar opgebracht, toen de waarde van een aandeel Amazon meer dan 1.700 dollar bedroeg. In de zomer van 2020 was de koers tot boven de 3.300 dollar gestegen, en uitgaande van de door Bloomberg gehanteerde formule was de investering van Bezos’ ouders al 58 miljard dollar waard.

Twee andere verbazingwekkende voorbeelden om de dimensies van de mondiale economie toe te lichten: in de zomer van 2018 daalde de waarde van het Amerikaanse Facebook tijdens één beursdag met 20 procent, oftewel 120 miljard dollar. De oorzaak van de koersdaling was de aankondiging dat het bedrijf minder snel groeide dan analisten hadden verwacht.

En beleggers kregen nog veel meer voor de kiezen toen de beurswaarde van het Chinese Tencent in een paar maanden tijd 180 miljard dollar daalde.

Ondanks de hevige koersdalingen raakten de ondernemingen geen moment in de problemen, en ook degenen die erin belegd hadden kwamen niet ten val. De grootste ondernemingen zijn zo groot en vermogend geworden dat ze waardedalingen van miljarden dollars niet eens meer voelen.

De reuzen zijn sneller gegroeid dan de markt. Dit betekent dat een steeds groter deel van de totale productie en verkoop in handen is van een steeds kleiner aantal bedrijven.

Volgens berekeningen van de OESO, een samenwerkingsverband van geïndustrialiseerde landen, zagen de acht grootste ondernemingen hun aandeel van de verkoop in hun branche in Europa in de jaren 2000 tot en met 2014 met gemiddeld 4 procentpunten stijgen. In Noord-Amerika raakte de markt nog sterker geconcentreerd: het aandeel van de acht grootste ondernemingen van de verkoop in hun branche steeg met 8 procentpunten.

Met name internet en de in het kielzog daarvan gegroeide mobiele telefonie zijn een speelveld voor enkele uitverkorenen geworden.

- Het aandeel van Apple en Google op het gebied van software voor smartphones bedraagt 99 procent. Dit betekent dat Apple en Google met zijn tweeën ook de markt voor mobiele applicaties beheersen.
- Microsoft en Apple hebben praktisch een duopolie als het gaat om besturingssystemen voor computers.
- Amazon is in de vs goed voor ongeveer de helft van alle online verkopen.

Waar heeft Amazon zijn omvang aan te danken? Niet aan het feit dat het naast boeken ook alle mogelijke andere producten begon te verkopen, maar aan het feit dat de onderneming haar platform opstelde voor al haar concurrenten. Zowel de consument als de mensen van Amazon zien meteen of een ander bedrijf hetzelfde product goedkoper aanbiedt dan Amazon. Als het verschil groot is, kan Amazon de oorzaken daarvoor opsporen en als grote klant een lagere prijs dan eerst afdwingen bij de leverancier. Toch kan Amazon vaak gerust een iets hogere prijs verlangen dan een concurrent die minder betrouwbaar overkomt, omdat de klant graag betaalt voor de zekerheid dat zijn bestelling geleverd wordt en voor het feit dat Amazon procedures voor klachten en retourzendingen hanteert waarvan de klant weet dat die goed functioneren.

Maar het belangrijkste is toch dat de verkoper aan Amazon een vergoeding betaalt voor het gebruik van zijn platform, ongeacht bij wie de consument zijn product aanschafft. Amazon wint dus hoe dan ook, altijd.

In de digitale economie geldt als belangrijkste motto dat degene die de klant in zijn vingers heeft de wereld beheerst.

- Van alle zoekopdrachten ter wereld wordt sinds september 2018 meer dan 92 procent met Google uitgevoerd.
- Facebooks aandeel op het gebied van social media bedraagt in de vs bijna 80 procent.
- Facebook en Google halen met zijn tweeën meer dan de helft van alle internetreclame-inkomsten in de vs binnen.

Het succes van de IT-reuzen wordt ook weerspiegeld in de lijst van vermogendste mensen ter wereld. De tien rijkste personen waren in september 2021 (waarde van het vermogen in miljoenen dollar):

1.	Elon Musk, Tesla	198.000
2.	Jeff Bezos, Amazon	194.000
3.	Bernard Arnault, LVMH	157.000
4.	Bill Gates, Microsoft	149.000
5.	Mark Zuckerberg, Facebook	132.000
6.	Larry Page, Google	124.000
7.	Sergej Brin, Google	119.000
8.	Steve Ballmer, Microsoft	105.000
9.	Larry Ellison, Oracle	100.000
10.	Warren Buffett, Berkshire	100.000

(Bron: The Bloomberg Billionaires Index, 21 september 2020)

De ondernemingen die in de meest geconcentreerde branches actief zijn, mogen zich in grotere winsten verheugen dan andere bedrijven. Tegelijkertijd is de efficiëntie van deze ondernemingen niet significant gestegen, wat erop duidt dat marktmacht een belangrijk onderdeel van de waarde van bedrijven is geworden. Marktmacht verwijst naar de relatieve positie van partijen in de marktsituatie.

Hoe stevig die ondernemingen hun machtspositie hebben bestendigd, blijkt ook uit het feit dat het aantal nieuwe bedrijven in de vs in de afgelopen dertig jaar sterk is gedaald.

De mededingingswetgeving heeft geen gelijke tred gehouden met

de ontwikkeling van de bedrijfsactiviteiten. Wetgevers hebben niet zien aankomen dat de privégegevens van mensen steeds meer worden gebruikt – en soms misbruikt – voor commercieel gewin. Vandaag de dag ‘betalen’ consumenten voor veel diensten (zoals Facebook en Google) door hun gegevens af te staan aan de aanbieders van die diensten. Een ander nieuw verschijnsel is dat bedrijven die een dominante positie hebben verworven hun platforms (Apple, Amazon) gebruiken om hun concurrenten in toom te houden.

Apple kan gerust een echte megaonderneming genoemd worden. Met die term duiden we een onderneming aan die in zijn eigen bedrijfstak onnatuurlijk groot is geworden – zo groot dat het bedrijf samen met een of twee andere ondernemingen in staat is de prijzen en andere voorwaarden op de markt te dicteren.

Door het succes van de megaondernemingen wordt aan het oog onttrokken dat het niet met alle bedrijven goed gaat, ondanks de langdurige economische opleving. In de vs stegen de aandelenprijzen sinds 2009 bijna aan één stuk door, tot aan het coronavorjaar van 2020. Maar de koersstijging kwam bijna geheel voor rekening van Apple en de andere technologiereuzen in Amerika: Amazon, Facebook en Google. De coronapandemie heeft de aandelenmarkten door elkaar geschud, maar de koersen van de topondernemingen hebben daar niet onder geleden.

- In 1975 haalden in de vs 109 ondernemingen de helft van de winst van alle beursgenoteerde bedrijven binnen. Tegenwoordig doen 30 bedrijven dat.

Professor Jan De Loecker van de KU Leuven in België en professor Jan Eeckhout van University College London deden onderzoek naar de marktmacht van bedrijven door te vergelijken hoeveel de ondernemingen moesten betalen voor hun productie, afgezet tegen hoeveel ze op de markt kregen voor de door hen vervaardigde producten. Ze stelden een database op die meer dan 70.000 bedrijven

in 134 landen omvatte. Uit een analyse van de database bleek dat de marge was gestegen van gemiddeld 1,1 in 1980 tot ongeveer 1,6 in 2016. Het sterkst was de marge gestegen in Noord-Amerika en Europa, het minst in Zuid-Amerika.

‘Concurrentie is essentieel voor een goed functionerende economie. Bij het ontbreken van concurrentiedruk halen bedrijven marktmacht naar zich toe, waardoor ze hun producten tegen een hogere prijs kunnen verkopen. Marktmacht leidt automatisch tot een herverdeling van rijkdom, die zich van werknemers en consumenten naar de eigenaren van de ondernemingen verplaatst: de winstmarge stijgt, terwijl werknemers minder verdienen en consumenten meer betalen voor producten,’ schrijven De Loecker en Eeckhout in hun rapport *Global Market Power* (NBER 2018).

Maar concentratie van de marktmacht heeft nog grotere gevolgen. Door de hogere prijzen wordt een deel van de consumenten van de markt verdreven, en ook wordt er minder geïnnoveerd en geïnvesteerd dan wanneer er concurrentie is.

Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) analyseerde in het voorjaar van 2019 de gegevens van bijna 1 miljoen ondernemingen uit 27 landen. Na het jaar 2000 is de gemiddelde marge slechts een beetje gegroeid. Toen de onderzoekers de ondernemingen indeelden op grond van hun marge kwamen de verschillen naar voren. De beste 10 procent hadden hun marge met meer dan 30 procent zien stijgen, terwijl de marges van de overige 90 procent gelijk waren gebleven. In 2021 oordeelde het IMF dat de coronapandemie het concentratieproces van het bedrijfsleven nog verder versnelt.

- Visa, MasterCard en American Express hebben lange tijd de mondiale creditcardbusiness gedomineerd. Door de economische opleving in China is er een vierde grote actor op de markt verschenen: UnionPay.
- De vijf grootste banken beheren de helft van al het vermogen in het financieringsstelsel van de vs. In de jaren negen-

tig bedroeg het aandeel van de vijf grootste banken 20 procent.

- In de afgelopen tien jaar zijn zes van de grootste luchtvaartmaatschappijen in de vs samengesmolten tot drie megaondernemingen. In de EU heeft men daarentegen geprobeerd voor meer concurrentie te zorgen en zijn er veel lowbudgetmaatschappijen op de markt verschenen (zoals Ryanair en EasyJet).
- In de vs namen in 1980 de vijfhonderd grootste ondernemingen ongeveer 58 procent van het gigantische bruto nationaal product voor hun rekening; tegenwoordig is dat 73 procent. Voor de honderd grootste bedrijven steeg dat getal van 33 procent naar 46 procent.
- De mobiele netwerkbranche is in Europa een van de weinige branches waarin de concurrentie zeer geconcentreerd is: in de meeste landen worden de netwerken gedomineerd door het Britse Vodafone, het Spaanse Telefonica en het Duitse Deutsche Telekom. In Duitsland bijvoorbeeld bedragen hun marktaandelen respectievelijk 21, 30 en 33 procent (Deutsche Telekom, maart 2020).
- Chemieconcern Monsanto nam in de afgelopen tien jaar meer dan dertig andere bedrijven over. Oracle kocht er tachtig en Google meer dan honderdtwintig.
- In 1994 waren er in de vs nog meer dan tachtig ondernemingen actief in de luchtvaart- en wapenindustrie. In 2000 waren er nog maar vijf concurrerende ondernemingen.
- ChemChina, Corteva (voorheen DowDuPont) en Bayer domineren 70 procent van de mondiale markt voor bestrijdingsmiddelen.
- Anheuser-Busch InBev en MillerCoors hebben samen bijna twee derde van de biermarkt in de vs in handen.
- Boeing en Airbus domineren gezamenlijk de mondiale markt van grote passagiersvliegtuigen.

Overal in de economie is de snelle concentratie van bedrijfstakken bij een paar uitverkoren en bijzonder succesvolle megaondernemingen te zien. Tegelijkertijd zijn loonontwikkeling, inflatie en economische groei bijna op nul blijven steken. Dit wordt ook geïllustreerd door het feit dat arbeid uit loondienst sinds de jaren tachtig een steeds kleiner aandeel van het BNP uitmaakt. Dit wijst meestal op een verslechtering van de economische positie van werknemers.

Professor en Nobelprijswinnaar Joseph E. Stiglitz van de Columbia University vraagt zich in zijn artikel ‘A Rigged Economy’ (*Scientific American* 5/2018) af waarom ondernemingen de afgelopen jaren gedereguleerd zijn, hoewel ze juist strenger gereguleerd hadden moeten worden dan voorheen. Hij geeft aan dat de technologische ontwikkelingen er via twee verschillende mechanismen voor hebben gezorgd dat de marktmacht zich in handen van slechts enkele mondiale spelers heeft geconcentreerd.

Het eerste mechanisme noemt hij het ‘netwerkeffect’: een consument kiest voor bepaalde social media of computerprogramma’s als iedereen in zijn kennissenkring die ook al gebruikt. Als de pijngrens eenmaal is overschreden, blijkt het lastig om Facebook of Microsoft los te laten.

Het tweede mechanisme betreft de stijging van de vaste kosten vergeleken met de marginale kosten. Om een voorbeeld te noemen: een computerprogramma ontwikkelen kost steeds meer (vaste kosten), terwijl programma’s kopiëren zeer goedkoop is (marginale kosten). Als een nieuwkomer zich op de softwaremarkt wil begeven, moet hij zowel de vaste als de marginale kosten ophoesten. Bij het verschijnen van die nieuwe rivaal kan een gevestigde en rijke speler de concurrentie de kop indrukken door snel de prijs van zijn eindproduct – oftewel het computerprogramma – te verlagen.

‘Kort gezegd: de markt betreden is lastig en risicovol, wat gevestigde ondernemingen met een flinke krijgskas enorm veel macht geeft om concurrenten te verpletteren en uiteindelijk de prijzen te

verhogen,' schrijft Stiglitz. 'Tot overmaat van ramp zijn Amerikaanse bedrijven erg inventief geweest, niet alleen als het gaat om de producten die ze maken, maar ook bij het bedenken van manieren om hun marktmacht uit te breiden en te versterken. De Europese Commissie heeft Microsoft en Google boetes van miljarden dollars opgelegd en ze opgedragen te stoppen met hun concurrentievervalsende activiteiten. In de vs hebben we te weinig ondernomen om concentratie van marktmacht tegen te gaan, en dus is het geen wonder dat die concentratie in veel bedrijfstakken is toegenomen.'

Met het groeien van de winsten en de marktmacht van megaondernemingen is ook hun politieke macht groter geworden. Dit is onder andere te merken wanneer bedrijven weigeren de voorschriften van de autoriteiten na te leven.

Een van de bekendste voorbeelden is Apple. De onderneming weigerde de Amerikaanse federale politiedienst FBI te helpen toen die probeerde de iPhone van Syed Farook te ontgrendelen. Farook had in 2015 een terreurdaad gepleegd in San Bernardino, in de staat Californië, waarbij veertien mensen om het leven kwamen. Apple meende dat het kraken van één telefoon de autoriteiten een vrijbrief zou geven om de inhoud van alle iPhones ter wereld te bekijken. Bestuursvoorzitter Tim Cook zei dat Apple in deze zaak vocht voor de 'burgerrechten'. Voordat het dispuut voor de rechtbank kwam, deelde de FBI mee dat men een 'externe' partij had gevonden die zijn agenten hielp de telefoon te ontgrendelen. (Meer over deze zaak op pag. 337.)

Persbureau Reuters onthulde in 2018 dat de Amerikaanse regering Facebook ertoe probeerde te dwingen de encryptie van zijn Messenger-app te kraken, opdat de politie de Messenger-gesprekken van een lid van Mara Salvatrucha zou kunnen af luisteren. Deze gewelddadige bende, die in de jaren tachtig in Los Angeles ontstond en ook bekend is onder de afkorting MS-13, is actief in Midden-Amerika, Mexico en de Verenigde Staten en wordt als zeer wreed beschouwd.

Volgens Reuters vertelde Facebook tijdens een rechtszaak, waarbij de pers niet was toegelaten, dat Messenger-gesprekken zijn voorzien van end-to-endencryptie. Dit houdt in dat het gesproken woord wordt versleuteld, oftewel zodanig onherkenbaar gemaakt dat alleen de deelnemers aan het gesprek begrijpen wat er wordt gezegd. Facebook zei dat voor het kraken van zo'n encryptie herschrijving van de Messenger-code vereist was, en dat de versleuteling voor alle gebruikers zou moeten worden verwijderd. De rechter besliste dat Facebook de encryptie van gesprekken niet ongedaan hoefde te maken voor de politie. De motivering van het besluit is geheim.

De westerse landen maakten zich in 2016 vooral zorgen over de Russische inmenging in de Amerikaanse presidentsverkiezingen en in het Brexit-referendum in Groot-Brittannië. Toch slaagde het Westen er niet in – zelfs niet binnen de EU – om een gemeenschappelijke aanpak te ontwikkelen. De internetreuzen vreesden echter dat de regeringen zich vroeg of laat zouden vermennen en begonnen zelf alvast maatregelen te ontwikkelen voor het soort toezicht waarmee de autoriteiten zouden kunnen komen.

Voor de Europese Parlementsverkiezingen van 2019 presenteerde Google zijn eigen pan-Europese project, dat onder andere behelsde dat alle instanties die reclame wilden maken op platforms van Google gecontroleerd werden voordat hun advertenties werden goedgekeurd. Facebook en Twitter testten tijdens de verkiezingen voor het Amerikaans Congres in 2018 nieuwe methoden om *fake news* en misleidende informatie op te sporen en te verwijderen. Tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2020 markeerden Facebook en Twitter diverse berichten van Donald Trump als mogelijk misleidend.

Researchers Alessio Terzi en Stefano Marcuzzi oordeelden in hun artikel 'Are Multinationals Eclipsing Nation States?' (IPS 2018) dat multinationale – en dan met name Amerikaanse – technologiebedrijven politieke influencers zijn geworden met een wereldwijd

bereik, terwijl tegelijkertijd de macht van nationale staten is afgenomen als gevolg van afgezwakte economische groei, recordhoge overheidsschulden, gepolariseerde politiek en lamgeslagen wetgeving.

Als Apple een land was, zou zijn nationaal product uitgedrukt in de omzet in 2017 al groter zijn dan dat van Portugal. Dankzij zijn kleine kas met ruim 200 miljard dollar erin zou Apple een investeringsprogramma kunnen verwezenlijken van bijna twee keer de omvang van het Marshallplan, rekenen Terzi en Marcuzzi uit. Het Marshallplan bood financiële steun waarmee het door de Tweede Wereldoorlog verminkte West-Europa in de jaren 1948-1951 weer op de been werd geholpen; omgerekend naar vandaag ging het om een bedrag van meer dan 100 miljard dollar.

Volgens Terzi en Marcuzzi wordt vooral van de socialmediareuzen verwacht dat ze als de drie takken van de overheid fungeren. Er wordt van ze verwacht dat ze zelf de grenzen bepalen van het gedrag op hun platforms (wetgevende macht), dat ze zelf toezicht houden op de navolging van die regels (uitvoerende macht) en straffen opleggen voor gedrag dat in strijd is met de regels (rechterlijke macht).

De IT-reuzen presenteren zich op internationale fora soms als gelijkwaardige actoren. Eind 2018 sloten Facebook en Google samen met andere techreuzen en tientallen landen een overeenkomst om de cyberbeveiliging te bevorderen. China, Rusland en de vs ondertekenden het verdrag niet.

De megaondernemingen hoeven zich ook wat belastingen betreft niet langer iets aan te trekken van landsgrenzen. Volgens onderzoekers wordt jaarlijks ongeveer 40 procent van de winst van multinationale ondernemingen weggesluisd naar belastingparadijzen (Tørsløv, Wier & Zucman 2018: 'The Missing Profits of Nations').

Ook grote ontwikkelingssprongen worden dankzij megaondernemingen gemaakt. Zij scheppen alles wat nieuw en belangrijk is, of het nu gaat om het heeal veroveren, infrastructuur van het inter-

net ontwikkelen en bouwen of de ontwikkeling van bijvoorbeeld zonne-energie en nieuwe medicijnen.

De eerste vijftig jaar betaalden naties de rekening voor het veroveren van het heelal. De afgelopen jaren heeft de particuliere sector een steeds grotere rol daarin op zich genomen. SpaceX, een onderneming van Elon Musk, die vooral bekend is om zijn elektrische Tesla-auto's, heeft honderden satellieten de ruimte in gebracht, en in november 2020 bracht een ruimteschip van het bedrijf vier astronauten van NASA naar het internationale ruimtestation ISS. Virgin Galactic, dat onderdeel is van de Virgin Group van Richard Branson, is van zins van het heelal een toeristische attractie te maken, en Branson vloog in de zomer van 2021 zelf naar de grens tussen de aarde en de kosmische ruimte. De oprichter van Amazon, Jeff Bezos, verkoopt aandelen Amazon ter waarde van miljarden dollars om zijn ruimtevaartproject Blue Origin te financieren. Ruim een week na Branson bracht Bezos zelf een bezoekje aan de grens van de kosmische ruimte, in zijn eigen raket.

'Ik wil iedere medewerker en iedere klant van Amazon bedanken, omdat jullie dit alles hebben betaald,' zei Bezos nadat hij was teruggekeerd op aarde.